

TUMAČENJE NEPOZNATIH RIJEČI U RAZREDNOME KONTEKSTU

Lidija Bakota

Učiteljski fakultet u Osijeku

Sažetak - U razrednom se kontekstu tumačenje nepoznatih riječi najčešće događa pri susretu učenika s književnoumjetničkim tekstom na satu književnosti. Ako se pokaže da u književnom tekstu postoje nepoznate riječi, zadatak je nastavnika učenicima otkriti njihovo značenje. No to znači da i samom nastavniku mora biti razumljiv leksički sloj književnoga djela. Učitelj može na različite načine pristupiti objašnjavanju i definiranju nepoznatih riječi i izraza. Složene leksikografske definicije tada je potrebno prilagoditi učenicima mlađe školske dobi.

U radu se postavljaju osnovni kriteriji definiranja nepoznatih i manje poznatih riječi učenicima mlađe školske dobi. Istraživanje opisano u radu provedeno je u svrhu utvrđivanja načina na koji studenti – budući učitelji tumače nepoznate riječi učenicima mlađe školske dobi. Analizirale su se studentske pripreme za sat Hrvatskoga jezika u kojima su studenti predviđali riječi koje bi učenicima mogle biti nepoznate i koje bi time mogle ometati proces razumijevanja i doživljavanja književnoga teksta, a potom se uspješnost provedbe etape sata – tumačenje nepoznatih riječi procjenjivala u neposrednom radu studenata – budućih učitelja s učenicima mlađe školske dobi na satu Hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: tumačenje nepoznatih riječi, učenici mlađe školske dobi, sat Hrvatskoga jezika, kriteriji za tumačenje nepoznatih riječi, razredni kontekst

UVOD

Govornici jednoga jezika nikada ne govore posve jednako. Razlike u njihovom govoru mogu biti jedva primjetne, ali one ipak postoje. Razlike se odnose na izgovor riječi, oblike riječi, konstrukciju rečenice, leksik, stil izražavanja. Razlike se

moгу odnositi i na određivanje značenja riječi. Jedna riječ u govornikovoј svijesti mođe imati različito značenje u odnosu na ono koje mu daje drugi govornik istoga jezika. (Na primjer, izrazu *drag si mi* netko mođe pripisati izricanje osjećaja ljubavi, drugi veće privrženosti, treći prijateljstva, četvrti simpatije... Ili: riječ *sirota* u govornikovoј svijesti mođe imati jedno od sljedećih značenja: siromašna žena, udovica, žena vrijedna žaljenja, žena koja nije odviše pametna). Naime «...svaki čovjek ima u glavi svoj rječnik sinonima (Bréal 1897, prema: Tafra 2005: 218), pa su moguće čak i nemoguće sinonimizacije (davanje istoga značenja dvjema riječima koje su imale različito značenje) i desinonimizacije (davanje drugoga značenja jednom članu sinonimijskoga niza).»

Jezik je komunikacijski sustav znakova koji je raslojen na svoje komunikacijske podsustave. (Babić 1994). Raslojenost jezika mođe biti teritorijalna (ogleda se u narječjima), socijalna (rezultat kojega nastaju sociolekti), funkcionalna (raslojenost jezika na funkcionalne stilove) i individualna (prepoznatljiva u osobinama govora pojedinca odnosno u njegovom idiolektu). «Idiolekt se mijenja vremenom (kada je netko star, on ima blago različite govorne navike i iznad svega znatno različiti leksik nego kad je mlad)...» (Zgusta 1991: 159). Osoba se funkcionalno služi različitim komunikacijskim jezičnim podsustavima prelazeći s jednoga podsustava na drugi ovisno o komunikacijskoј situaciji i njezinim sudionicima.

Govornici bilo kojega jezika međusobno se razlikuju i po broju leksičkih jedinica koje u govornom i pisanom jeziku aktivno upotrebljavaju. To znači da je aktivni i pasivni leksik svojstven svim govornicima bez obzira na njihovu dob i jezik kojim govore. Aktivnom leksiku pripadaju one leksičke jedinice koje govornik zaista upotrebljava u govorenju i pisanju. Pasivnom leksiku pripadaju one leksičke jedinice koje govornik ne upotrebljava u govorenju i pisanju ali ih razumije.

OSNOVNI KRITERIJI DEFINIRANJA RIJEČI

Kada izvorni govornik, prosječan poznavatelj jezika, (a koji nije leksikograf) definira značenje neke riječi unutar jednoga jezičnog sustava, to čini u skladu s vlastitim jezičnim kompetencijama koje posjeduje kao izvorni govornik. Drugim riječima, govornik se oslanja na znanje vlastitoga jezika u definiranju značenja riječi. Zgusta kaže da se pri određivanju značenja riječi govornik oslanja na znanje o stvarima koje postoje u izvanjezičnom svijetu uspostavljajući vezu između riječi i denotata. Budući da veza između riječi i denotata nije izravna, govornik između riječi i denotata uspostavlja *designat*¹ odnosno «pojam o određenoj 'stvari', o denotatu, kako ga shvaćaju govornici nekoga jezika.» (Zgusta 1991: 33).

¹ *Designat* – isto što i “označeno”, tj. pojam, značenje riječi ili znaka, a zove se tako, jer je pojam ili značenje ono što je “označeno” riječju, kao znakom; pojam u svijesti govornika što ga on namjerava saopćiti slušaocu. Prema: Rikard Simeon. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Svezak A-O, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 226., 1008.

Leksičke jedinice koje imaju jasno izdvojene denotate u izvanjezičnome svijetu mogu se opisivati tzv. ostenzivnim definicijama (Zgusta 1991: 238, 241) (ostenzivna definicija navodi primjer ili nekoliko primjera iz izvanjezičnoga svijeta). Na primjer, *bijelu boju* možemo opisati kao *boju snijega* ili *boju kuhinjske soli*. Koju ćemo od dvije navedene ostenzivne definicije uzeti, ovisit će o iskustvu govornika jednoga jezičnoga sustava. Ako riječ tumačimo govornicima koji nemaju prilike vidjeti boju snijega («bijeli snijeg»), onda je bolje riječi *bijel*, *bijela*, *bijelo* opisati kao *boju kuhinjske soli*.

Kada leksikolog definira značenje neke riječi, on nabraja samo najvažnija semantička obilježja definirane riječi, i to obilježja po kojima se definirana riječ razlikuje od svih drugih riječi (leksičkih jedinica).

Pri definiranju riječi mora se uzeti u obzir da riječ koja se definira u svom objašnjavanju nema težu ili riječ nerazumljiviju od one koja se objašnjava. Na primjer, riječ *razdragan* ne ćemo objasniti riječju *euforičan*, nego: *veseo*, *ushićen*, *snaša – snaha* (bolje: *djevojka za udaju*, *mladenka*, reg. u Slavoniji), *pučanstvo – pučani* (bolje: *stanovnici*). Definicije ne bi trebale sadržavati riječi koje imaju slabu objasnidbenu moć i koje zahtijevaju daljnje definiranje. Obično se imenica definira imenicom, glagol glagolom, odnosno jedna se riječ definira drugom pripadajućom istom gramatičkom statusu. Treba izbjegavati i definiranje riječi drugom riječi nepripadajućom istom funkcionalnom stilu (npr. *preminuti* (knjiž.) – *odapeti* (razg.), bolje: *preminuti – umrijeti*). Isto tako treba u definicijama riječi izbjegavati zastarjele, arhaične riječi koje bi također mogle ometati proces razumijevanja njihova značenja u govornikovoju svijesti, npr. (*okovi – verige* (arh.), bolje: *lanци* koji se stavljaju osuđennicima na noge kako bi im se onemogućilo slobodno hodanje (*Rječnik hrvatskoga jezika*, 747).

U definiranju neke riječi (leksičke jedinice) polazi se od njezinoga denotativnoga (osnovnoga) značenja, a tek potom se navode i sva ostala konotativna značenja koja riječ može imati (na primjer, *umrijeti – preminuti – riknuti – odapeti*). Bliskoznačne su riječi međusobno bliže u svojoj denotaciji nego u konotaciji.² Nerazumijevanje konotativnih riječi (riječi koje imaju «dodatnu informaciju» jer sa sobom nose i još neka, najčešće emocionalno obojena značenja ili dodatni ekspresivan naboj)³ definiraju se navođenjem njihovoga denotativnoga, neutralnoga, bezbojnoga eponenta (na primjer: *djeva* (konotativna riječ) objašnjava se denotativnom riječi *djevojka*, *rajske dveri* (konotativna sintagma) objašnjava se denotativnom *rajska vrata*, *čedo* (konotativna riječ) objašnjava se denotativnom riječju *dijete*).

U definiranju značenja riječi ponekad je vrlo važno istaknuti područje primjene riječi jer se dvije ili više riječi mogu međusobno razlikovati upravo u području

2 Stupanj bliskoznačnosti može rasti sa stupnjem apstraktnosti izričaja. Što je izričaj bliži denotaciji, a dalje od konotacije, to mu se povećava stupanj bliskoznačnosti. (Znika 1995: 389).

3 Konotacija se u literaturi često zove i ekspresivnost.

primjene. Na primjer, riječi *brucoš* – *student* – *apsolvent* znače osobu koja studira, kojoj je određen i priznat status studenta, ali se one ipak međusobno razlikuju u području primjene: *brucoš* – student prve godine fakulteta (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 105), *student* – slušač visoke škole ili fakulteta (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 1190), *apsolvent* – student koji je odslušao i ovjerio sve semestre (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 32). Navedene riječi imaju različiti opseg sadržaja značenja. Ili: riječi *drum* – *cesta* – *put* međusobno se razlikuju po opsegu sadržaja: *put* je bliskoznačnica koja ima šire značenje od riječi *drum*, *cesta* (svaki put nije cesta). (Tafra 2005).

Uz navođenje značenja riječi dobro je navesti i njezinu stilističku odrednicu, odnosno reći pripada li riječ književnom (standardnom) jeziku, dijalektu, žargonu i sl.

DJEČJE RAZUMIJEVANJE ZNAČENJA RIJEČI

Struktura se jezičnoga znaka⁴ opisuje kao odnos između izraza jezičnoga znaka (A), sadržaja jezičnoga znaka (B) i imenovanoga predmeta (C). Izraz znaka ili označitelj njegova je materijalna strana koja se u govoru ostvaruje kao niz utvrđenih glasova/fonema odnosno u pismu kao niz grafema. Sadržaj je znaka ili označenik predodžba predmeta izvanjezične zbilje što postoji u svijesti govornika. (Samardžija 2003: 2). Razumijevanje značenja riječi u govornikovoј svijesti događa se onda ako je uspostavljena veza između sva tri člana komunikacijskoga trokuta (A, B i C).

Usvajanje jezičnoga znaka u ranojezičnoj fazi nešto je drugačije. Tijekom usvajanja značenja riječi moguće je da jedna od sastavnica jezičnoga znaka (A, B ili C) bude djelomice oblikovana u odnosu na ostale dvije sastavnice. Upravo o različitim razinama oblikovanja pojedinih jezičnih sastavnica odnosno o specifičnoj strukturi jezičnoga znaka u ranom jezičnom razvoju govori D. Pavličević-Franić (2005). Navodi sljedeće mogućnosti oblikovanja jezičnoga znaka u ranojezičnoj fazi:

- nepotpuno oblikovana sastavnica A (zbog fonetičko-fonološkoga sustava koji se još razvija), te potpuno oblikovane sastavnice B i C
- djelomice ili u potpunosti usvojena sastavnica A (ovisno o stupnju fonetičko-fonološke razvijenosti), neusvojena sastavnica B i situacijski usvojena sastavnica C
- potpuno usvojena sastavnica A, te neusvojene sastavnice B i C
- potpuno usvojene sastavnice A i B, ali neusvojena sastavnica C, gdje sastavnica C ima preneseno značenje i ona kao takva ostaje neusvojena jer se preneseno značenje uglavnom ne usvaja u ranojezičnom razdoblju. (Pavličević-Franić 2005: 46).

4 Jezični se znak najčešće izjednačuje s pojmom *riječi*.

Neki od načina usvajanja jezičnog znaka u ranojezičnom razdoblju bit će ilustrirani primjerima. Ako dijete upotrebljava u govoru neku riječ, to još uvijek ne mora značiti da razumije i njezino značenje. Dijete, na primjer, može glasovno ponoviti riječ koju čuje od odrasloga govornika (uz pretpostavku razvijenoga fonetsko-fonološkoga sustava hrvatskoga jezika) što znači da je u djetetovom jezičnom razvoju usvojena sastavnica A jezičnoga znaka. Ako dijete izgovorenu riječ ne uspijeva povezati s pravim sadržajem, odnosno ako se u djetetovoj svijesti ne uspostavi prava veza između izraza i sadržaja riječi, između označitelja i označenoga (A i B) i imenovanoga predmeta (C), znači da je sastavnica A jezičnoga znaka usvojena, a da su neusvojene ostale sastavnice B i C ili da je sastavnica C samo situacijski usvojena. Na primjer, kada prvoškolac prepričava bajku *Crvenkapicu*, može reći da je Crvenkapica išla *prečacem*, (dijete ponavlja glasovnu strukturu jezičnoga znaka) ali ne razumije značenje izgovorene riječi (neusvojenost sastavnice B i uporaba sastavnice C uvjetovane situacijskim kontekstom). (Pavličević-Franić 2005: 46). Takva se pojava u dječjem rječniku naziva prazni verbalizam (pojedinač izriče sadržaje koje zapravo ne razumije). (Puljak 2008: 19-20).

Ako je dijete definiralo značenje neke riječi na temelju vlastitoga iskustva koje proizlazi iz komunikacijskih situacija i interakcija u kojima je sudjelovao uz izostanak apstraktnoga i logičkoga mišljenja, to znači da se ne služi riječima kao pojmovima nego kao kompleksima (uopćavanje, povezivanje više predmeta u istu kategoriju na temelju prethodnoga komunikacijskoga iskustva). (Vigotski 1977, prema: Puljak 2008: 22). D. Pavličević-Franić kaže da je riječ o «sadržaju koji dijete privremeno pridružuje određenom izrazu čime ostvaruje sastavnicu privremene uporabnosti...» (Pavličević-Franić 2005: 47). Dječje razumijevanje značenja riječi tako može proizlaziti iz sličnosti izraza riječi s izrazom neke druge riječi (*kantina* je *kanta*, *semestar* je i *sinestar* – kino).

Kada dijete definira riječ s obzirom na funkciju predmeta odnosno kada navodi što taj predmet radi ili čemu služi, znači da je navedena osobina ili funkcija predmeta u djetetovoj svijesti po nečemu privilegirana, dominantna i time značenjski i razlikovna. Drugim riječima, u djetetovoj je svijesti usvojena sastavnica A jezičnoga znaka (izraz), ali je sastavnici B i C (sadržaju i predmetu jezičnoga znaka) suženo značenje i uporaba. Na primjer, u ranojezičnom razdoblju djetetu riječ *student* označuje učenika koji mora studirati pravo, učenika koji puno uči, odnosno učenika koji pjeva. Navedena značenja riječi *student* potvrđuju da dijete još uvijek nije usvojilo značenje te riječi. Dijete upotrebljava riječi kao potencijalne pojmove.

Vigotski vidi početak usvajanja pojmova u trenutku kada dijete počinje razumijevati nove riječi, njihovo značenje, kada je pokušava definirati (što bi riječ mogla značiti) i kada njezino značenje promatra unutar konteksta na temelju kojega zaključuje mijenja li se značenje riječi u različitim kontekstima. Dijete je usvojilo pojam (značenje riječi) onda kada je na temelju zajedničkih karakteristika više predmeta povezalo u istu kategoriju pomoću apstraktnoga i logičkoga mišljenja. Drugim riječima, značenje je jezične sastavnice usvojeno ako se uspostavio odnos između svih triju sastavnica jezičnoga znaka: izraza (A), sadržaja (B) i predmeta

(C). Sljedeći primjeri potvrđuju usvojenost značenja riječi u ranojezičnom razdoblju: *ispitni rok* je vrijeme kada pišeš test ili odgovaraš, to je rok na fakultetu, rok trajanja nekog ispita, *student* je čovjek koji studira, *indeks* je knjižica u koju se upisuju ocjene studentu.

POSTUPCI PRI OBJAŠNJAVANJU ZNAČENJA NEPOZNATIH RIJEČI U RAZREDNOME KONTEKSTU

Leksički sloj umjetničkoga djela (poetskoga/proznoga/dramskoga) može biti jednom od prepreka njegovom razumijevanju, doživljavanju i tumačenju kod mladih čitatelja. Stoga interpretacija umjetničkoga djela na satu književnosti (ali i pri svakom drugom susretu s tekstem) nužno podrazumijeva i učiteljevo tumačenje učenicima nepoznatih i manje poznatih riječi. Time se moguće poteškoće u razumijevanju i doživljavanju književne umjetnine (teksta) mogu predusresti i otkloniti.

Ako se pokaže da u književnom tekstu postoje učenicima nepoznate riječi, zadatak je nastavnika otkriti njihovo značenje. No to znači da i samom nastavniku mora biti razumljiv leksički sloj književnoga djela. Nastavnikove su zadaće, između ostalih, “predviđanje učenikove jezične projekcije na području otežanog shvaćanja leksika, frazeologije, i semantike.” (Nikolić 1998: 214). Sljedeće je otkrivanje i precizno određivanje značenja uz predviđanje i tumačenje riječi prilagođeno učenikovo dobi, odnosno sposobnostima njihova shvaćanja. Razjašnjavanje nepoznatoga leksika ima svoje metodičke korake koji dobro osmišljeni pripadaju cjelokupnom postupku interpretacije teksta i ne smiju se svesti na leksičko-semantičku vježbu.

Učitelj može na različiti način pristupiti tumačenju i definiranju nepoznatih riječi i izraza u školskoj interpretaciji književnoga teksta (ili pri svakom drugom susretu s tekstem).

Tumačenje značenja riječi uključuje navođenje osnovnoga, temeljnog značenja riječi i sva ili barem još neka značenja koja riječ može imati. Naravno, potrebno je ovdje naglasiti da se značenje riječi otkriva u kontekstu kojem pripada. Dijete će u pokušaju definiranja značenja riječi poći od uporabe riječi (pojma) u stvarnoj opažajnoj situaciji, odnosno od konteksta u kojem se riječ nalazi. Tako će dijete, na primjer u konkretnom kontekstu uočiti da se riječ *list* odnosi na *list papira*. U nekoj drugoj opažajnoj situaciji ili kontekstu primijetit će da ista riječ ima i drugo/novo značenje: riječ *list* može se odnositi na *vegetativan organ bilja*. Sve druge, nove komunikacijske situacije omogućit će djetetu značenjsko proširivanje riječi: *list* je i *vrsta ribe*, *list* je i *dio noge*, *list* je i *dnevni list*, tj. *novine*. Navedenim otkrivanjem značenja riječi dijete upoznaje jezičnu pojavu polisemičnosti (pojava kada leksička jedinica ima više od jednoga značenja).⁵

5 Leksičke pojave kao što su sinonimija, homonimija, polisemija, antonimija, hiponimija i dr. mogu se smatrati leksičkim univerzalijama. Najčešće su predmet proučavanja leksikologije i leksikografije.

Radi jasnoće tumačenja nepoznatih riječi u razrednom kontekstu, definicija riječi ne će nužno biti ona preuzeta iz kojega rječnika ili leksikografskoga priručnika. Učitelj će u definiranju riječi težiti jednostavnosti izraza, tj. težit će upotrebi običnih, svakodnevnih riječi oslanjajući se na najčešće značenjske elemente koji u najvećoj mjeri pokazuju uobičajenu upotrebu leksema. Definicije će stoga u razrednom okruženju biti više kognitivno-semantičke⁶, a manje leksikografske. U tom smislu učitelj može i odustati od leksikografske definicije ako prosudi da bi ona mogla biti djetetu nerazumljiva. Na primjer, umjesto da se riječ *egzotika* objasni leksikografskom definicijom kao «sveukupnost svojstava i odlika dalekih ili nepoznatih ljudi i krajeva» (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 234), riječ *egzotika* može se objasniti kognitivno-semantičkom definicijom koja bi glasila: «Nešto je egzotično kada je po bilo čemu strano, neobično ili zanimljivo jer dolazi ili potječe iz dalekih zemalja i drugih civilizacija.» (Žic Fuchs 1994: 278). Leksikografsku definiciju riječi *snalazljivost* «svojstvo onoga koji je snalazljiv», a *snalazljiv* je onaj «koji se snalazi u svim situacijama i poslovima; domišljat, dosjetljiv, spretn» (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 1153), moguće je zamijeniti kognitivno-semantičkom definicijom: «Snalazljivost je sposobnost da se nakon brze procjene situacije ili usprkos teškim uvjetima ishodi ono što se želi ili izbjegne ono što se ne želi.» (Žic Fuchs 1994: 279).

Određivanje značenja riječi ponekad može biti subjektivne prirode jer govornici jednoga jezika nemaju i ne moraju imati isto jezično i komunikacijsko iskustvo pa stoga i ne govore apsolutno jednako, identično. Subjektivizam se u određivanju značenja riječi prepoznaje onda kada jednoj riječi govornici daju različito osnovno, temeljno, denotativno značenje.⁷ Na pitanje što znači riječ *mudrac*, jedni će govornici reći da riječ označava *pametnog, mudrog čovjeka*, dok će drugi u istoj riječi prepoznati njezino prvotno, iskonsko značenje koje je imalo, a to je *filozof*. U razrednom okruženju učitelj polazi od učenikova iskustva i jezičnoga osjećaja u pokušaju određivanja značenja riječi i njezinoga definiranja. Upravo će dječje definicije učitelju pokazati koje je osnovno značenje koje pridružuju izdvojenoj riječi, odnosno kako dijete povezuje izraz riječi s njezinim ekvivalentom u izvanjezičnom svijetu. Određivanje osnovnoga, temeljnog, dominantnog značenja riječi⁸ ne mora se podudarati s prvotnim ili ishodišnim značenjem koje je riječ imala. (Prvotno ili ishodišno značenje je «ono značenje koje je neki leksem imao kada je

6 Kognitivno-semantička definicija uključuje i ona znanja o svijetu koja često izostaju u leksikografskim definicijama. (Žic Fuchs 1994).

7 Moiser govori da riječi imaju dva značenja: konstantni dio značenja koji reprezentira uobičajeno značenje riječi i varijabilni dio, koji sadrži individualni interpretaciju značenja riječi. Sporazumijevanje između govornika i slušatelja bit će uspješnije ako prevladava konstantni dio značenja riječi nad varijabilnim. (Stančić-Ljubešić 1994).

8 Iz psihološke perspektive dominantno značenje je ono na koje većina govornika nekog jezika misli ako joj se određena riječ predoči izolirano, bez ikakvoga konteksta. (Zgusta 1991: 66)

prvi puta zabilježen ili kada je nastao.») (Samardžija 1995: 14). Riječ *mudrac* prvotno je označavala *flozofa*, a tek potom *pametnoga, mudrog čovjeka*. Riječ *vrač* prvotno je označavala *osobu koja liječi, liječnika*, a potom je razvila i značenje koje danas ima: *gatalac, pogađač*. Dakle, značenje se riječi u dijakroniji ne mora podudarati sa značenjem koje riječ ima u sinkroniji.

Jedan je od najčešćih postupaka u tumačenju nepoznatih riječi navođenje njihovih sinonima, tj. istoznačnica i bliskoznačnica. Pri tome je važno naglasiti da je vrlo mali broj riječi koji imaju apsolutno isto značenje (obično je tada riječ o terminima). U većini slučajeva govori se da sinonimične riječi imaju približno ista značenja, odnosno da među njima postoji velika značenjska sličnost.⁹ Pojam se sinonimije najčešće upotrebljava u značenju apsolutne identičnosti dok se za veliku sličnost značenja koristi naziv bliskosinonimija (bliskoznačnost), tj. sinonimija u širem značenju. (Tafrá 2005: 215). Apsolutna se identičnost značenja može ilustrirati primjerima: *apoteka - ljekarna, teatar – kazalište, poliglot - mnogojezičar*. Veliku sličnost značenja među riječima opisat ćemo pridruživši im njihove bliskoznačnice: *muž (oženjen muškarac) – suprug (oženjen muškarac ali i odrastao čovjek, hrabar čovjek, junak, seljak, siromah), halabuka – vika, galama, buka, znamen – biljeg, znak, simbol, utočište – sigurno mjesto, sklonište*.

Tumačenje nepoznatih riječi navođenjem njihovih bliskoznačnica može se provoditi prema sljedećim kriterijima:¹⁰

1. Sinonimi koji su zamjenjivi u nekim kontekstima: *smion – hrabar, dovitljiv – dosjetljiv, snalažljiv*.
2. Sinonimi koji imaju različit opseg sadržaja: *put – drum- cesta*.
3. Sinonimi od kojih jedan pripada standardu, a drugi područno obilježenom leksiku: *hiža (dijalek.) – kuća (knjiž.), snežak (kajk.) – snježić (knjiž.), ftiček (kajk.) – ptičica (knjiž.), meglá (kajk.) – magla (knjiž.), protuletje (kajk.) – proljeće (knjiž.)*.
4. Sinonimi od kojih jedan pripada standardu, a drugi razgovornom jeziku ili žargonu. To znači da se značenje riječi određuje njezinim etiketiranjem, tj. navođenjem sinonima iz drugoga funkcionalnog stila uz preporuku da se kolokvijalni i žargonski član tumači standardnojezičnim sinonimskim čla-

9 Zgusta kaže da se apsolutna identičnost značenja riječi mora odnositi na sve tri komponente značenja (designaciji, konotaciji i području primjene). Tada je riječ o pravoj sinonimiji. Ako postoji razlika barem u jednoj od triju navedenih komponenti značenja, određene riječi možemo zvati bliskoznačnicama, bliskosinonima, a pojavu bliskosinonimijom. (Zgusta 1991: 88-89). Ako se parovi riječi podudaraju i po značenju i po uporabi, ako imaju isto denotativno i konotativno značenje, istu i priopćajnu i komunikacijsku vrijednost, tada ih zovemo apsolutnim ili pravim sinonimima. Kod kvazisinonima ili djelomičnih sinonima denotacija se samo djelomično preklapa. (Hudaček – Mihaljević 2008: 168).

10 Kriterijski opis sinonima prema: M. Samardžija. *Leksikografija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

nom, a ne obrnuto. Na primjer: *penzija* (kolok.) – *mirovina* (knjiž.), *ucmekati* (žarg.) – *ubiti* (knjiž.), *badava* (žarg.) – *besplatno*.

5. Sinonimi od kojih jedan pripada pasivnom leksiku a drugi aktivnom (tzv. vremenska raslojenost leksika). Ponovno je riječ o postupku etiketiranja riječi kao zastarjele, arhaične: *plam* (arh.) – *plamen* (knjiž.), *uboštvo* (arh.) – *siromaštvo* (knjiž.), *pir* (arh.) – *svadba*, *cjelov* (poet., arh.) – *poljubac*.

Za leksikografa i leksikologa važno će biti određivanje kriterija valjanoga opisa sinonimije, poput nemiješanja dijakronije i sinkronije (članovi sinonimskoga niza trebaju pripadati jednom jezičnom sustavu u njegovom sinkronijskom presjeku). (Tafra 2005: 218). Sa stilističkoga (ali i metodičkoga) stajališta sinonimiji se može pristupiti kao pojavi teritorijalne i vremenske raslojenosti leksika (pa članovi sinonimskoga niza ne moraju pripadati istom jezičnom sustavu u njegovom sinkronijskom presjeku nego mogu pripadati područno i vremenski raslojenom leksiku). Navedeno se odnosi i na tumačenje nepoznatih riječi čiji sinonimski parovi ili nizovi riječi mogu pripadati dijakroniji a ne samo sinkroniji.

Ako je nepoznata riječ umanjenica, ona se može definirati svojim tvorbenim sinonimom, odnosno umanjenica se definira navođenjem neutralnoga sinonimnoga parnjaka: *zbirčica* – (*mala*) *zbirka*. Isto pravilo vrijedi i ako je nepoznata riječ uvećanica: *šumetina* – (*velika*) *šuma*.

U opisivanju značenja neke riječi može se poći od navođenja nadređenoga ili podređenoga pojma kojem riječ pripada. Na primjer: *ruža* – *vrsta cvijeta* (*ruža* je hiponim, podređeni pojam u odnosu na *cvijet* koji je hiperonim, nadređeni pojam). Na isti se način mogu objasniti riječi: *lastavica* (hiponim) – *vrsta ptice* (hiperonim), *kirurg* (hiponim) – *liječnik* (hiperonim).

Ako se tumače nepoznate riječi učenicima mlade školske dobi, najčešće se polazi od opisivanja osobe ili predmeta odnosno od navođenja funkcije predmeta (čemu predmet služi). Takav je način približavanja značenja riječi djetetu najbliži budući da bi dijete i samo najčešće posegnuo za istim postupkom u određivanju značenja riječi. Dakle, značenje se riječi može definirati:

1. opisno (skupom ili nizom riječi, tzv. opisna definicija), na primjer: *djevojka* – *mlada neudana žena*, *provincijalci* – *stanovnici maloga grada*. Skupu ili nizu riječi može se još dodati i njegov sinonim: *djevojka* – *mlada neudana žena*, *gospođica*, *agonija* – *stanje pomućene svijesti ili nesvijesti pred smrt*, *umiranje*, *čađa* – *prah koji nastaje izgaranjem*, *gar*, *domet* – *udaljenost do koje se može najdalje doći*, *doseg*, *dohvat*, *žal* – *šljunkovita ili pjeskovita obala*, *plaža*, *graja* – *mnoštvo glasova*, *buka*.
2. navođenjem funkcije predmeta (čemu predmet služi, tzv. definicija uporabe), na primjer: *perjanica* – *ukras od perja*, *obično se nosi na glavi*, *slamnjača* – *posteljina napunjena slamom*, *naprtnjača* – *torba koja se nosi na leđima*.

Značenje se neke riječi može opisati navođenjem njezine suprotnice odnosno antonima. U načelu se riječ A ne smije definirati prema obrascu «ono što nije B»,

no kada je riječ o tumačenju nepoznatih riječi u razrednom kontekstu, s metodičkoga stajališta riječ se može i tako tumačiti, na primjer *zao* – onaj koji *nije dobar*, *namrgođen* – onaj koji *nije raspoložen*. Riječi koje stoje u antonimijskom odnosu mogu pokrivati samo jedno od značenja svoga antonimnoga parnjaka. Na primjer, antonim od riječi *čist* je *nečist*, *prljav* (navedeno se ne odnosi na sintagmu *čista filozofija* pa se ne može reći da riječ o tzv. apsolutnoj antonimiji) ili antonim riječi *divlji* glasi *pitom* (ali isključuje sintagmu *divlje meso*). (Šarić 1994).

Tumačenje nepoznatih riječi često se u razrednom kontekstu odnosi na tumačenje značenja frazema. Frazem prepoznajemo kao ustaljenu svezu riječi u kojoj je barem jedna njezina sastavnica promijenila značenje «tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica.» (Menac i sur. 2003: 6). To znači da u frazemu dolazi ili do promjene značenja njegovih sastavnica ili do gubitka značenja svih ili nekih sastavnica (barem jedne od njih) «pa značenje cijele sveze ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica.» (Menac 2007: 9). Frazem je dakle višerječnica (jezična jedinica veća od riječi) u kojoj je jedna ili više sastavnica desemantizirana. Budući da je njihovo značenje preneseno, konotativno, očekivati je da budu komunikacijskom preprekom kod čitatelja mlađe školske dobi. Ekspresivna vrijednost frazema također može ostati skrivena, tj. neprepoznata u mlađih čitatelja. Tumačenje nepoznatih i manje poznatih riječi u razrednom kontekstu obuhvatit će ustaljene sveze riječi s promjenom značenja barem jedne svoje sastavnice: *stari lisac* – lukavac, prepredenjak, iskusan čovjek koji vješto iskorištava situaciju u svoju korist (*Hrvatski frazeološki rječnik* 2003: 152), *stegnuti/stezati remen* – smanjiti/smanjivati osnovne životne troškove, uvesti/uvoditi štednju, štedjeti na sebi, gladovati (*Hrvatski frazeološki rječnik* 2003: 253), *podviti/podvući rep* – uzmaknuti, povući se, postati svjestan svoje slabosti (*Hrvatski frazeološki rječnik* 2003: 253), *zagristi u kiselu jabuku* – prihvatiti se teška (nezahvalna) posla, upustiti se u rješavanje neugodna (osjetljiva) zadatka (*Hrvatski frazeološki rječnik* 2003: 97). Navedeni se frazemi mogu javiti paralelno i kao slobodne sveze riječi u kojoj sastavnice zadržavaju svoje leksičko značenje. (Menac 2007). Pretpostaviti je da takve slobodne sveze učenik razumije pa njihovo značenje ne treba dodatno tumačiti: *stari lisac* (stara lisica), *stegnuti remen* (čvršće zavezati), *podvući rep* (čini životinja obično kada je uplašena), *zagristi u kiselu jabuku* (jesti jabuku koja nije slatka). Budući da sveza riječi jednom može biti slobodna, a u drugi puta frazeološka, upravo će širi kontekst odrediti o kakvoj je svezi riječ: o slobodnoj ili frazeološkoj. Frazeološku ćemo svezu riječi tada prepoznati kao frazem.

Frazem ne treba tumačiti krilaticom ili parafrazom koja također može biti značenjski nejasna: *sama kost i koža* – tanak kao čačkalica, suh kao bakalar (bolje: mršav čovjek).

U književnoumjetničkom tekstu senzibilizirani će čitatelj zastati pred značenjima riječima koje su odraz vlastita piščeva jezična stvaralaštva. Marko Samardžija (2003a: 11) ističe kako pisac u stvaralačkom radu pokušava razmaknuti granice jezičnih mogućnosti, što ih nudi jezik kao standard, i proširiti ih mogućnostima što ih nudi jezik kao sustav. Upravo su te proširene granice jezika kao sustava vidljive

u piščevom *vlastitom jezičnom stvaralaštvu*. Riječ je o piščevoj tzv. jednokratnoj uporabi riječi iz stilističkih razloga koja se zove *hapaks* ili *okazionalizam* odnosno *prigodnica*. (Muhvić-Dimanovski 2005: 7). Naravno da je broj takvih riječi ograničen jer bi inače bitno onemogućio razumijevanje književnoumjetničkoga teksta. Semantička odstupanja od standardnojezične norme zahtijevat će od učitelja podrobnije uranjanje u jezičnu strukturu književnoga teksta i njegovo dodatno tumačenje s obzirom na leksičku stilogenost kao posljedicu piščeva izbora što ih nudi jezik kao sustav.

Iz svega navedenoga razvidno je da se tumačenju nepoznatih riječi u razrednoj komunikaciji može pristupiti na više načina. I to:

1. Navođenjem osnovnoga, temeljnog značenja riječi i sva ili barem još neka značenja koja riječ može imati (čime se razvija jezična svijest o polisemičnosti riječi). Denotativno se značenje riječi ne mora podudarati s prvotnim, ishodišnim značenjem koje je riječ imala. Konotativna se riječ tumači denotativnom;
2. Navođenjem sinonima, tj. istoznačnica (rjeđe) i bliskoznačnica (češće); sinonimijski se odnos može pokazati kao sinonimski par riječi ili kao sinonimski niz. Sinonimski parovi riječi ne moraju pripadati jezičnom sustavu u sinkroniji (uz uvjet da se zastarjele riječi, dijalektizmi i sl. objašnjavaju standardnojezičnom bliskoznačnicom, a ne obrnuto). Sinonimski se parovi riječi mogu odnositi samo na jedan dio značenja sinonimskoga parnjaka. Umanjenice i uvećanice tumače se neutralnim sinonimskim parnjakom;
3. Opisivanjem osobe ili predmeta odnosno navođenjem funkcije predmeta (čemu predmet služi). Nakon opisne definicije može se navesti i riječ koja je u sinonimijskom odnosu s riječju koja se definira;
4. Navođenjem njezine suprotnice odnosno antonima;
5. Opisivanjem ekspresivnoga, slikovitog i konotativnog značenja višerječnice, tj. frazema. U pravilu frazem se ne treba tumačiti frazemom;
6. Tumačenjem nepoznatih riječi kao posljedicom piščeva vlastita jezična stvaralaštva čije značenje proizlazi iz cjelokupnoga piščeva svjetonazora, a rezultat su izbora leksičkih jedinica što ih nudi jezik kao sustav a ne jezik kao standard.
7. Usvajanje značenja riječi provjerava se njihovom konkretnom uporabom u komunikacijskoj situaciji (govorenoj i/ili pisanoj). Uporaba značenjski nove riječi u određenom komunikacijskom kontekstu znači ujedno i njezino dugoročnije pamćenje. Zato je važno ustrajati na tome da protumačenu riječ dijete upotrijebi u rečenici što je zapravo funkcionalna primjena naučenoga.¹¹

¹¹ Suvremeni pristupi učenju jezika ističu važnost funkcionalnoga pristupa učenju jezika koji podrazumijeva primjenu naučenoga u konkretnoj, svakodnevnoj, aktivnoj i funkcionalnoj, (uporabnoj) komunikaciji. U institucionalnom učenju jezika, kakvo je učene u školi, ponajprije treba

ISTRAŽIVANJE TUMAČENJA NEPOZNATIH RIJEČI STUDENATA – BUDUĆIH UČITELJA U RAZREDNOM KONTEKSTU

Metodologija istraživanja

Istraživački problem

Zanimanje za jezik književnoga djela proizlazi iz promatranja književnoga djela kao jezične umjetnine. Književno je djelo satkano od riječi i rečenica, ono se ostvaruje isključivo jezičnim materijalom. “Sve što čitalac nalazi u djelu dano je preko jezičnog medija.” (Katičić 1971: 191).

Pristup književnome djelu, njegovo razumijevanje i doživljavanje proizlazi iz njegove jezične strukture. U književnoumjetničkom djelu piščev izbor jezičnih jedinica postaje činjenicom koja se može ispitivati. Izbor jezičnih jedinica ostaje koristan instrument analize koji “u mnogim slučajevima može osvijetliti ekspresivna sredstva jezika i način na koji je pisac iskoristio ta sredstva...” (S. Ullmann, prema: Lešić 1975: 174). U vlastitom jezičnom stvaralaštvu pisac bira one jezične jedinice koje mu omogućuju da najbolje izrazi ono što je namjeravao reći. Pisac se odlučuje za onaj «izraz koji u određenom trenutku najbolje pogađa njegove komunikacijske nakane.» (Bagić 1997: 10).

Kada je riječ o školskoj interpretaciji knjiženoga teksta, opravdano se postavlja pitanje koliko mlađi čitatelji mogu razumjeti književnu umjetninu ako se kao jedna od prepreka u njezinom doživljavanju i razumijevanju javljaju nepoznate i manje poznate riječ i izrazi. Interpretacija književnoga teksta stoga nužno mora uključiti učiteljevo tumačenje nepoznatih riječi i izraza. Kvaliteta komunikacije između djela – pisca - čitatelja u razrednom kontekstu (ipak ponajviše) zavisi od učiteljeva pristupa jezičnoj umjetnini.

Svrha istraživanja

Da bi se neko djelo čitalo, prihvatilo, doživjelo, potrebno je njegovo razumijevanje. Istraživanje je provedeno u svrhu utvrđivanja načina na koji studenti – budući učitelji tumače nepoznate riječi učenicima mlađe školske dobi, jesu li dovoljno precizni u određivanju značenja riječi i je li tumačenje nepoznatih rije-

težiti komunikacijskoj osposobljenosti na razini funkcionalne jezične primjene (osobito kada je riječ o učenju jezika u mlađoj školskoj dobi), a lingvističko osvještavanje (učenje jezika kao sustava) postupno uvoditi u višim razredima osnovne škole. Više o funkcionalno-komunikacijskom pristupu učenju jezika vidjeti u knjizi Dunje Pavličević-Franić: *Komunikacijom do gramatike*. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

či utjecalo na bolje razumijevanje i doživljavanje književnoumjetničkoga teksta. Iako se tumačenje nepoznatih riječi najčešće kao aktivnost javlja na satima književnosti tijekom interpretacije književnoga teksta, ta se aktivnost provodi kad god za nju ima opravdanja¹² i na satima gramatike, jezičnoga izražavanja (govornih i pismenih vježbi) te medijske kulture. U ispitivanje odabira načina tumačenja nepoznatih i manje poznatih riječi učenicima mlađe školske dobi bili su uključeni studenti koji su održali sat književnosti, gramatike/pravopisa, jezičnoga izražavanja i medijske kulture u nižim razredima osnovne škole.

Instrumenti istraživanja

U istraživanju postupaka tumačenja nepoznatih riječi studenata – budućih učitelja učenicima mlađe školske dobi primijenili su se kao instrumenti istraživanja: rad na dokumentaciji (analizirale su se studentske pripreme za sat Hrvatskoga jezika odnosno u njima predviđeni postupci tumačenja nepoznatih riječi) te sustavno promatranje i bilježenje promotrenoga (promatranje postupaka tumačenja nepoznatih riječi studenata – budućih učitelja u neposrednom razrednome kontekstu).

Metode istraživanja

Primijenjene su sljedeće istraživačke metode: metoda analize sadržaja, metoda promatranja i metoda statističke obrade podataka (izražena u postocima).

Uzorak ispitanika

U ispitivanju je sudjelovalo 66 studenta 4. godine Učiteljskoga fakulteta u Osijeku koji su održali sat Hrvatskoga jezika u nižim razredima Osnovne škole «Retfala» tijekom prvoga polugodišta školske godine 2009./2010.

Polazna pretpostavka

U razrednom okruženju učitelju su na raspolaganju različiti postupci tumačenja nepoznatih riječi. O učiteljevoj pripremi i razumijevanju (književnoga) teksta ovisit će i put kojim će tekst doživljajno i spoznajno približiti čitateljima mlađe školske dobi. Teorijska znanja o tumačenju nepoznatih riječi trebala bi biti iskustveno provjerena i primijenjena u razrednom okruženju.

Hipoteze

H-1 Studenti-budući učitelji u pisanim pripremama za sate Hrvatskoga jezika predviđaju etapu tumačenja nepoznatih riječi navođenjem riječi za koje pret-

12 Opravdanim se smatra učiteljevo tumačenje nepoznatih riječi pri svakom učenikovom susretu s tekstom (i kao lingvometodičkim predloškom i kao književnom umjetninom) ako se utvrdi da u njemu postoje riječi koje su učeniku nepoznate.

- postavljaju da bi učenicima mlađe školske dobi mogle biti nepoznate uz navođenje njihova značenja.
- H-2 Studenti-budući učitelji primjenjuju različite postupke pri tumačenju nepoznatih riječi vodeći računa o dječjim misaonim sposobnostima razumijevanja značenja riječi.
- H-3 U neposrednom razrednom kontekstu navedenu etapu sata (tumačenje nepoznatih riječi) studenti-budući učitelji provode nakon učenikova susreta s književnoumjetničkim tekstom odnosno s tekstom kao lingvometodičkim predložkom.
- H-4 Uspješno provedena etapa sata tumačenja nepoznatih riječi pretpostavlja da će učenici doživljajno i spoznajno razumjeti tekst.

Tijek istraživanja

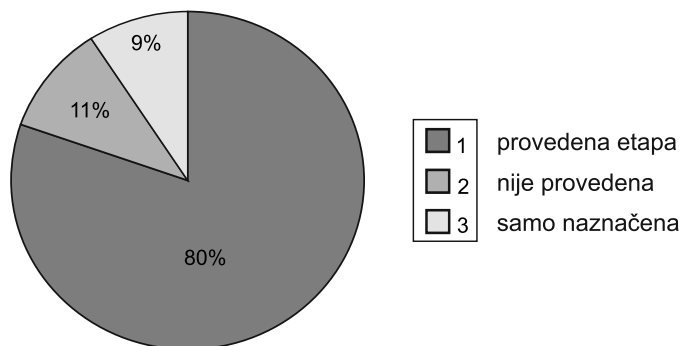
Ispitivanje je obavljeno tako da su se analizirali studentski metodički postupci tumačenja značenja onih riječi za koje su pretpostavili da bi mogle biti nepoznate ili manje poznate učenicima mlađe školske dobi, a koje bi mogle ometati razumijevanje i doživljavanje teksta. Odabir postupaka provjeravan je iz studentske pisane pripreme nastavnoga sata. Potom se u neposrednoj razrednoj komunikaciji promatralo jesu li studenti – budući učitelji uspješno proveli etapu sata – tumačenje nepoznatih riječi. Etapa sata tumačenja nepoznatih riječi smatrala se uspješno provedenom ako se nakon nje tijekom sata više nisu javljale nepoznate riječi koje bi ometale učenika u razumijevanju teksta. Istražilo se je li se javljala još koja nepoznata riječ i nakon provedene etape, a koju studenti u pripremi nisu predvidjeli te način njezinoga tumačenja. Bilježilo se i jesu li studenti zanemarili navedenu etapu sata.

Analiza i interpretacija rezultata

Analiza je studentskih priprema pokazala da su studenti, pripremajući se za sat Hrvatskoga jezika, predvidjeli riječi koje bi učenicima mogle biti nepoznate i, odabравši jedan od postupaka tumačenja nepoznatih riječi, naveli njihova značenja. Pri tome su vodili računa da nepoznatu riječ tumače učenicima mlađe školske dobi što je podrazumijevalo i prilagodbu definicije dječjem razumijevanju značenja riječi. Analizirano je 66 priprema za nastavu Hrvatskoga jezika u prva četiri razreda. Najviše je priprema iz područja *književnosti* (40), 18 je priprema za sate *hrvatskoga jezika (gramatike i pravopisa)*, četiri su pripreme iz nastavnoga područja *početnoga čitanja i pisanja*, dvije pripreme iz nastavnoga područja *jezičnoga izražavanja*, dvije iz *medijske kulture*.

Od 66 analiziranih priprema studenata za sate Hrvatskoga jezika samo je njih sedam (11%) zanemarilo etapu sata tumačenja nepoznatih i manje poznatih riječi. Navedena etapa sata nije se predvidjela u pet priprema za sate gramatike, u jednoj pripremi za sat književnosti i u jednoj pripremi za sat jezičnoga izražavanja. Budući da su se na navedenim satima učenici susreli s tekstom kao lingvometodičkim

Etapa sata tumačenja nepoznatih riječi

Slika 1. Provedenost etapa sata tumačenja nepoznatih riječi u razrednom kontekstu

predloškom odnosno s tekstom kao književnom umjetninom, obveza je učitelja/studenta provjeriti dječje razumijevanje značenja riječi u pročitanoj tekstu. Od 66 analiziranih studentskih priprema šest je studenata (9%) predvidjelo nepoznate riječi, ali njihova značenja nisu objasnili. Na primjer, studenti pretpostavljaju da učenici ne će znati značenja riječi *kradomice*, *prhnuti*, *gundati*, *gegati*, *ozariti se*, *tromo*, *profač*, *veš*, *štrik*, *rezbariti*, *piljiti*, *prizvuk*, ali ne navode kako bi tumačili njihova značenja u razrednom kontekstu. To znači da je etapa sata tumačenja nepoznatih i manje poznatih riječi u navedenim studentskim pripremama samo naznačena ali ne i cjelovito opisana. (Slika 1.).

Nepoznate su riječi studenti najčešće tumačili navođenjem sinonima, tj. istoznačnica (rjeđe) i bliskoznačnica (češće). Sinonimijski su odnos pokazali kao sinonimski par riječi ili kao sinonimski niz. Na primjer: *okretan* – spretan, snalazljiv, brz u obavljanju nekoga posla; *naposljetku* – na kraju, konačno; *plemenitost* – dobrota; *parcov* – štakor; *počinak* – odmor, spavanje; *povlađivati* – popuštati, odobravati, *dremovno* – umorno, sneno; *ugljevlje* – žaru vatri, u peći; *krugljice* – kuglice; *žičica* – žigica; *tat* – lopov, lupež, kradljivac; *haljetak* – haljina; *udes* – nesreća, nezgoda; *glockanje* – grickanje, *posvemašnje* – posve, sve, potpuno; *lakom* – neumjeren, pohlepan, *ćud* – narav, ponašanje; *sjetno* – tužno; *tobože* – kao; *servirati* – poslužiti što; *zadirktivati* – šaliti se; *mah* – tren, trenutak; *jesenas* – ove jeseni, *uvenuti* – osušiti se, *pusta* – prazna; *obazriti se* – okrenuti se; *poučiti* – naučiti; *okno* – prozor; *rumene* – crvene; *netremice* – ne trepući; *inat* – odupiranje, protivljenje; *talir* – zlatni novčić; *samilostan* – pun milosti, dobrote, razumijevanja; *studeno* – hladno.

Uzimajući u obzir različite mogućnosti tumačenja nepoznatih riječi učenicima mlađe školske dobi, studenti – budući učitelji osim sinonima nepoznate su i manje poznate riječi tumačili i opisnom definicijom (opisivanjem osobe ili predmeta) odnosno definicijom uporabe, tj. navođenjem funkcije predmeta (čemu predmet služi). U definiranju nepoznatih riječi studenti su prilagodili složene leksikografske

ske definicije učenicima mlađe školske dobi pojednostavivši njihova značenja.¹³ Studenti – budući učitelji tumačili su značenja sljedećih riječi opisnim definicijama i definicijama uporabe: *pukotina* – rupa koja nastane kada se što prosiječe, npr u drvetu; *sebičan* – koji misli samo na sebe; *iskušenje* – ono što te privlači i čemu teško možeš odoljeti; *pozlaćen* – posut zlatom; *malodušan* – koji ne vjeruje u sebe i druge, koji lako odustaje; *lepet* – zvuk pokreta krila kukca ili ptice; *piljiti* – dugo u nekoga ili nešto gledati; *nalaktiti se* – nasloniti se na laktove; *slava* – hvaljenje čijega djela, rada, postupka; *vitez* – hrabar, častan čovjek; *škrutanje* – škripanje zubima; *rezbariti* – urezati što, na primjer u drvo; *iglu* – eskimska kuća od leda; *mirisava* – puna ugodnoga mirisa; *rub* – završetak nečega, nešto što je na samom kraju; *jazbina* – mjesto gdje žive neke životinje, obično u zemlji ili drvetu; *čađa* – ostatci izgorjenoga drveta ili ugljena; *bljesnuti* – iznenada nastati, pojaviti se; *zanat* – vještina, sposobnost bavljenja nečim, na primjer za osobu koja se bavi uzgojem i prodajom cvijeća kažemo da ima cvjećarski zanat.

Nakon opisne definicije nepoznata se riječ u razrednom kontekstu objašnjavala i navođenjem riječi koja je u sinonimijskom odnosu s riječju koja se definira (opisna definicija + sinonim), na primjer: *zavist* – ružan osjećaj koji nas potiče da o drugome mislimo loše, isto što i ljubomora; *odsjev* – jaka svjetlost, bljesak.

Složene leksikografske definicije značenja riječi potrebno je ponekad prilagoditi učenicima mlađe školske dobi kako bi što jednostavnije i lakše naučili značenje riječi koja im je nepoznata. Pa čak i kada učitelj protumači značenje neke riječi, to još uvijek ne znači da je dijete usvojilo njezino značenje i da će za njega novu riječ znati pravilno značenjski upotrijebiti u nekom drugom govornom ili pisanom kontekstu. Ako se tumačenju značenja riječi pristupa isključivo i dosljedno leksikografski, pretpostaviti je da će učeniku mlađe školske dobi takva riječ i nakon navođenja njezina značenja i dalje ostati nepoznata ili manje poznata. Analiza je studentskih priprema za sate Hrvatskoga jezika pokazala da su u pojedinačnim primjerima studenti dosljedno preuzimali složene leksikografske definicije. Od 66 analiziranih priprema u jednoj je (1,51%) potvrđena doslovno prenesena leksikografska definicija: *telepatija* – prenošenje misli i osjećaja bez izravne prisutnosti dviju osoba (bez govora, dodira, pogleda); *dvojiti* – biti u stanju nesigurnosti između dva mišljenja ili dvije odluke; *hobi* – slobodno zanimanje, kada pojedinac sam ili u zajednici s drugima izvodi slobodne radnje koje ga čine zadovoljnim a od kojih nema novčani dobitak. Navedene je definicije bilo potrebno u razrednom kontekstu pojednostaviti i prilagoditi učenicima mlađe školske dobi.

Uvećanicu su studenti tumačili neutralnim sinonimskim parnjakom: *očurde* – velike oči.

Susret s književnim djelom zahtijevao je i tumačenje i opisivanje ekspresivnoga, slikovitog i konotativnog značenja višerječnice, tj. frazema. Studenti su na

13 Pretpostaviti je da su se studenti koristili suvremenim leksikografskim priručnicima, prije svega *Rječnikom hrvatskoga jezika* i *Rječnikom sinonima*.

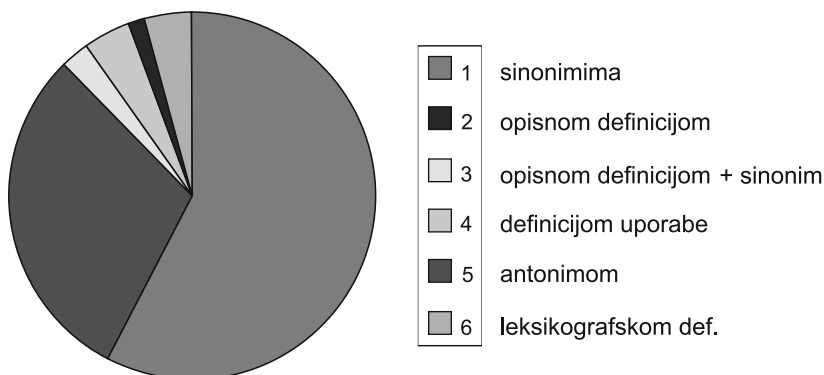
sljedeći način tumačili značenje ovih frazema: *ciljati pogledom* – gledati u koga ili u što; *božanska glazba* – glazba koja ugodno zvuči; *srce tući* – snažno lupanje srca od uzbuđenja ili straha, na primjer.

U pojedinačnim primjerima nepoznata riječ učenicima mlađe školske dobi posljedica je piščeva vlastita jezična stvaralaštva. Značenje takve riječi proizlazi iz cjelokupnoga piščeva svjetonazora, a rezultat je piščeva izbora leksičkih jedinica što ih nudi jezik kao sustav a ne jezik kao standard. U susretu s književnom umjetninom studenti - budući učitelji objasnili su značenje riječi *lagarija* na sljedeći način: *laž koja se širi pričanjem*. Izostao je podatak da je navedenu riječ stvorio sam pisac, odnosno da je ona rezultat piščeva vlastita jezična stvaralaštva. Riječ *zatatiti* studenti su u kontekstu književnoga teksta protumačili na sljedeći način: *raditi sve što tate obično rade*. Ovoga puta studenti su učenike uputili da je riječ skovao pisac.

Studenti - budući učitelji u tumačenju nepoznatih i manje poznatih riječi učenicima mlađe školske dobi rjeđe su koristili postupak navođenja suprotnice (antonima). Jedna je studentica značenje riječi *mlačno* objasnila njezinom suprotnicom (antonimom): *mlačno je ono što nije ni odviše hladno ni odviše toplo*.

Analiza je studentskih priprema za sate Hrvatskoga jezika u nižim razredima osnovne škole pokazala da su studenti iskoristili različite metodičke mogućnosti tumačenja nepoznatih i manje poznatih riječi učenicima mlađe školske dobi. Istraživanje je pokazalo da se od 73 riječi čije se značenje tumačilo u razrednome kontekstu, njihova značenja najčešće navodila sinonimskim parom odnosno sinonimskim nizom riječi i to 41 riječ (ili 56,16%), potom opisnom definicijom 22 riječi (30,14%), opisnom definicijom + sinonimom 2 riječi (2,74%), definicijom uporabe 3 riječi (4,11%), antonimom jedna riječ (1,37%), uvećanicom jedna riječ (1,37%).

Postupci tumačenja nepoznatih riječi

Slika 2. Izbor postupka tumačenja nepoznatih riječi studenata-budućih učitelja učenicima mlađe školske dobi

Frazeološke sveze riječi i piščeve novotvorbe tumačile su se opisnim definicijama. Dosljedno preuzimanje leksikografskih definicija potvrđeno je u tumačenju triju riječi (4,11%). (Slika 2.).

Istraživanje je potvrdilo postavljene hipoteze. Studenti-budući učitelji, pripremajući se za sate Hrvatskoga jezika, u svojim su pripremama predvidjeli etapu sata tumačenja nepoznatih riječi učenicima mlađe školske dobi. Navedenu su etapu sata studenti prepoznali kao neizostavnu na satima interpretacije književnoga teksta. Istraživanje je pokazalo da su studenti djelomice izostavljali navedenu etapu sata na satima hrvatskoga jezika (gramatike) i jezičnoga izražavanja odnosno kod susreta učenika s tekstem kao lingvometodičkim predloškom. Navedeno implicira potrebu daljnjega rada sa studentima, tj. osvještavanje važnosti i nužnosti tumačenja nepoznatih riječi učenicima mlađe školske dobi u susretu s tekstem ne samo kao književnom umjetninom nego i s tekstem kao lingvometodičkim predloškom. Drugim riječima, navedena se etapa sata javlja i na satima književnosti, satima jezika (gramatike i pravopisa), jezičnoga izražavanja i medijske kulture.

Istraživanje je nadalje potvrdilo i hipotezu da studenti-budući učitelji primjenjuju različite postupke pri tumačenju nepoznatih riječi vodeći računa o dječjim misaonim sposobnostima razumijevanja značenja riječi. Tek je u pojedinačnim primjerima uočeno dosljedno preuzimanje složenih leksikografskih definicija spoznajno neprimjerenih učenicima mlađe školske dobi.

Uspješno provedenom etapom sata tumačenja nepoznatih riječi studenti su približili doživljajno i spoznajno tekst učenicima mlađe školske dobi odnosno omogućili im njegovo razumijevanje, ali i dublje uranjanje ponajprije u jezik književnoga teksta. Potvrda se tomu nalazi u činjenici da se tijekom sata više nisu javljale riječi koje bi učenicima bile nepoznate što znači da se otklonila moguća prepreka dječjega razumijevanja pročitana.

ZAKLJUČAK

Govornici bilo kojega jezika međusobno se razlikuju, između ostaloga, i po broju leksičkih jedinica koje u govornom i pisanom jeziku aktivno upotrebljavaju. To znači da je aktivni i pasivni leksik svojstven svim govornicima bez obzira na njihovu dob i jezik kojim govore. Aktivnom leksiku pripadaju one leksičke jedinice koje govornik zaista upotrebljava u govorenju i pisanju. One leksičke jedinice koje govornik ne upotrebljava ni u govorenju ni u pisanju, ali ih razumije, pripadaju govornikovom pasivnom leksiku. Granica između pasivnoga i aktivnoga leksika nije uvijek strogo određena budući da leksemi mogu prelaziti iz aktivnoga leksika u pasivni i obratno. Takvi se leksemi nazivaju leksemima «na prijelazu». Najveći dio takvoga leksika čine zastarjele riječi (zastarjelice), potom pomodne riječi (pomodnice), oživljenice i novotvorenice (neologizmi).

Dječja upotreba leksičkih jedinica u sporazumijevanju razlikuje se od uporabe odrasloga čovjeka. Ako dijete upotrebljava u govoru neku riječ, to još uvijek ne

mora značiti da razumije i njezino značenje. U pokušaju dječjega definiranja značenja nekih riječi istraživanja su pokazala da se dijete uvelike oslanja na dosadašnje vlastito komunikacijsko iskustvo i na komunikacijske interakcije s odraslima i vršnjacima uz izostanak apstraktnoga i logičkoga mišljenja. To znači da se dijete prvotno ne služi riječima kao pojmovima nego kao kompleksima¹⁴. Kada dijete definira riječ s obzirom na funkciju predmeta, odnosno kada navodi što taj predmet radi ili čemu služi, znači da je navedena osobina ili funkcija predmeta u djetetovoj svijesti po nečemu privilegirana, dominantna i time značenjski i razlikovna.

Tumačenje nepoznatih riječi učenicima mlađe školske dobi važan je učiteljev metodički postupak. Najčešće se provodi tijekom interpretacije književnoga teksta na satima književnosti. Provođenjem ove etape otklanjaju se moguće poteškoće u učenikovu razumijevanju i doživljavanju književne umjetnine (teksta). No, vrlo je važno istaknuti kako je učiteljev zadatak tumačiti nepoznate riječi ne samo na satima književnosti, nego i na satima Hrvatskoga jezika (gramatike i pravopisa), na satima jezičnoga izražavanja i medijske kulture odnosno pri svakom učenikovom susretu s tekstem kao lingvometodičkim predloškom. U tumačenju nepoznatih riječi učitelj ima nekoliko mogućnosti: navođenje osnovnoga, temeljnog značenja riječi i sva ili barem još neka značenja koja riječ može imati (čime se razvija jezična svijest o polisemičnosti riječi), navođenje sinonima, tj. istoznačnica (rjeđe) i bliskoznačnica (češće), opisivanje osobe ili predmeta odnosno navođenjem funkcije predmeta (čemu predmet služi), navođenje njezine suprotnice odnosno antonima, opisivanje ekspresivnoga, slikovitog i konotativnog značenja višerječnice, tj. frazema.

Istraživanje, koje je opisano u radu, provedeno je u svrhu utvrđivanja načina na koji studenti – budući učitelji tumače nepoznate riječi učenicima mlađe školske dobi. Istraživanje se temeljilo na analizi studentskih priprema za sate Hrvatskoga jezika i na promatranju njihove neposredne komunikacije s učenicima u razrednom kontekstu. Rezultati su istraživanja pokazali da su studenti uspješno proveli etapu sata tumačenja nepoznatih riječi. Teorijske spoznaje studenti su primijenili u razrednoj praksi.

Provedeno istraživanje nije obuhvatilo i provjeru trajnijega pohranjivanja značenja novih riječi u jezičnoj svijesti učenika mlađe školske dobi. Valja pretpostaviti da bi izloženost učenika različitim komunikacijskim interakcijama omogućila i konkretnu primjenu novonaučenih riječi u govorenju i pisanju. Upravo bi daljnja istraživanja mogla pokazati primjenu novonaučenih riječi u svakodnevnoj komunikaciji učenika mlađe školske dobi.

LITERATURA: vidi popis literature u inačici članka na engleskom jeziku

14 U lingvistici pod pojmom *kompleks* podrazumijeva se skup međusobno povezanih riječi koje su se stopile u jednu cjelinu. Prema: Rikard Simeon. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Svezak A-O, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 679.